

АЛФРЕД РАМБО
ХИПОДРУМЪТ В
КОНСТАНТИНОПОЛ

Превод от френски: Д. Попов, 1930

chitanka.info

Знаменитото съперничество между зелени и сини, прочутите борби на хиподрума, могат да ни дадат нещо като резюме на тайнствената византийска цивилизация. В цирка ние можем да намерим целия Константинопол или, както са казали някои, — какъвто театърът, такъв и народът. Византийският театър е бил хиподромът. Ако турнирите представят френското феодално общество, ако нашият Лоншан дава образа на модерния Париж, хиподромът е огледало на гръцкото общество през средните векове.

I

Прочутите циркови партии са се хвалили със старинен произход, който се губи в мрака на митологическите времена. Смятали са, че магьосницата Цирцея е построила първия цирк, че Енумаус, цар на Пелопонес, е впрегнал първата колесница и че Ромул е дал на партиите техните традиционни цветове. Тия партии не само обичали, подобно на масонските ложи в наши времена, да търсят произхода си почти от създаването на света, но са искали да се предава символичен смисъл на всяка особеност на тяхната организация. Развитието на колесниците през течение на вековете се е смятало, че напомня обиколката на слънцето. Както навремето е имало четири елемента, така е имало и четири партии: зелени, които представлявали земята, сини — морето, червени — огъня, бели — въздуха. Затова през време на езичеството богове покровители са били Кибела, Нептун, Веста и Юпитер.

Със сигурност може да се каже, че докато е продължавала Римската република, не е ставало въпрос нито за зелени, нито за сини, нито за жокеи, нито за партии: римският народ е имал много други грижи. Едва с абсолютната власт на цезарите се появяват повърхностните и смутителни разпри на хиподрума. Когато форумът е бил „успокоен“, тогава циркът станал буреносен. Тогава лудият Калигула се пристрастява към партията на зелените и заповядва на своята гвардия да обстрелва народа, защото последният си позволил да ругае един от неговите жокеи; тогава виждаме Нерон да кара колесници на арената, облечен в дрехи на жокей от партията на зелените, а Вителиус в сини дрехи. Хелиогабал и Комод (недостойният син на Марк Аврелий) са били също така бесни гонители на зелената партия.

Когато Римската империя се пренесла от Рим в Константинопол със своя монарх, със своите патриции, народ, институции и традиции, а дори и с паметниците си, също така пренесени били от бреговете на Тибър и хиподрумските партии. Страстите и съперничествата, които тия партии са вдъхвали, се увеличили в страшни размери, подобно на

растения, които, пренесени от родната почва върху по-девствена и плодородна земя, разцъфтяват веднага и се развиват така разкошно, че затъмняват своите сродници от майката отечество. Особено през VI и VII в., по време на царуването на Марций, Анастасий, Теодора, Юстиниан, Маврикий, Фока и Хераклиус, историята на църковите партии се смесва с историята на империята. Зелените и сините при своите разпри предизвикват бунт и пожар в Константинопол, гражданска война в империята. Не минава нито една година без в града или в предградията да не избухне между развилнелите се партии някоя кървава схватка. Партизаните често се осмелявали да почват борба с властите, при която загивали хиляди хора. И когато бурята започвала в Константинопол, тя отеквала страшно в размирните градове Антиохия и Александрия.

Мнозина са се питали дали тези кървави борби в цирка не крият в себе си дълбоки политически разцепления и дали зад тях лекомислени поводи не лежат сериозни въпроси, разрешавани с оръжие. Това е малко вероятно, защото византийският народ се е вълнувал слабо от вътрешната и външната политика на империята. Достатъчно е било правителството да поддържа евтина цена на виното и зехтина, достатъчно е било да не се посяга на светите икони. И затова най-голям интерес народът проявявал към цирка. Той се интересувал много повече от това кой ще победи при бъдещите надбягвания — зелените или сините жокеи, отколкото от неуспехите или успехите на гръцката армия при Ефрат или на Дунава. Когато виждаме във византийската история някоя партия да се обявява срещу монарха, можем да бъдем уверени, че това не е, защото той е следвал лоша политика по отношение на арабите или защото е подписал неблагоприятен мир с маджарите; защото е обявил несправедливо война на българите; или защото е ограничил свободата; или отказал да направи някоя реформа, а само защото е показал известни симпатии към противната църкова партия. Когато един нов император за пръв път присъствувал на надбягване с колесници, целият народ чакал с тревога, той да покаже своите предпочитания. Ако се появил на императорската трибуна, облечен в знаците на сините, съдбата на неговото царуване е била изцяло предопределена. Сините се привързвали към него, а зелените го намразвали жестоко. И във всички бъдещи вълнения на града могат да се намерят следи от този пръв

политически акт на императора. Народът не е искал от короната друга политическа програма, освен тази. Интересно е наистина, че тия царе, които при всеки бунт на партиите са рискували и корона, и живот, не са имали мъдростта да скриват своите симпатии и антипатии, вместо да излагат империята на опасност заради едно жокейско облекло. Уви, и византийският император е бил също така византиец! Не всички имали философското образование на един Марк Аврелий, който в своите „Мисли“, благодари на пастрока си, задето го е възпитал така, че не е ставало нужда да покровителствува нито зелените, нито червените. Мнозина, напротив, били по-луди от народа си, повстрастени в народните развлечения. Юстиниан наистина е бил велик строител, велик законодател, но все пак той е бил човек на своето време и на своята страна.

Погрешно е да се мисли, че цирковите партии по време на Византийската империя са имали религиозна окраска и че по зеления и по синия цвят са си оспорвали първенството между православните и еретиците, католиците и манихеите, иконопоклонниците и иконоборците! Ако понякога разсърдените партии са наричали императора еретическо куче, последните им отвърждали със същите банални епитети, нещо като ругатни на разположение на всички партии, които са съставлявали същността на речника, от византийски хули. Достатъчно, е да отбележим, че през времената, когато е имало най-много размирици, ролята на всичките партии се е засенчвала и че в градските партии на Ориента качеството на евреин не е било причина за изключване.

Какво представлявали всъщност тези партии? — Общества, съставени от стотици членове, които са имали за цел да гледат коне, колесници, жокеи, да се конкурират помежду си върху арената на хиподрума и да даряват на народа, и на императора забава със своите конни борби. Това са били дружества за конни надбягвания. Такъв е и у нас интересът към надбягванията в Дерби или в Лоншан — остатък от древното съперничество, пренесено на мирна почва у двете нации по бреговете на Ламанш. В Източната Римска империя не може да става въпрос за международни надбягвания. Според византийските идеи всъщност е имало само един народ, избран от Бога и небето, а именно гръцкият народ. Вън от него всички са били само варвари, а Византийската империя единствена съставлявала населената земя —

останалото било пустиня. Затова, за да има някакъв интерес в тия надбягвания с колесници, трябвало е самият народ да се раздели на съпернически, почти неприятелски групи, да постъпи в тази или онази партия, а това е означавало да се посвети изцяло на удоволствието от играта. У нас зрителите при надбягванията се интересуват най-много от залозите, които правят, от вложените лири стерлинги или банкноти. В Константинопол беднякът плебей, босфорският лодкар, хамалинът от Златния рог са нямали пари да ги рискуват — те са залагали себе си и своето честолубие. Веднъж седнали по стъпалата на хиподрума и запасали големия пояс, разгромът на сините е бил тържество на зелените, а тяхната победа — тежка мъка. Когато тяхната партия бивала победена, когато техните жокеи падали в момента, когато достигали целта, мъката и унижението им били безгранични. Как биха посмели те да минат през своя квартал покрай дюкяна на съседите си, да се приберат вкъщи, облечени в дрехите на опозорения цвят? Зелената лента, която вдъхвала почит дори и на самия император, е рискувала да ги изложи на подигравки, на хули от страна на всички слуги и размирници в Константинопол. Напротив, когато любимият жокей спечелвал палмата, багдадският халиф не е могъл да излезе срещу византиеца, а победите на великия езичник Александър не са имали стойност в техните очи. Последните бедняци са се разхождали победоносно по широките улици, облечени в дрехи на победните цветове, с изправени глави, сред ласкателния шепот на тълпата.

Както днес всеки отива да прегледа списъка на конете, преди да заложи на конните надбягвания, така и византиецът, който се е готвел да постъпи може би за цял живот под знамето на една партия, е изучавал грижливо шансовете за победа, осведомявал се е за хората и за материала, за качествата на конете и за сръчността на жокеите, за симпатиите на всемогъщия император. Поради тая причина, според благоприятните или неблагоприятните условия, някои партии са били по-многобройни от други. През VII в. партията на зелените е имала 1500 члена, а на сините — само 900. Като си представим какви са били надеждите, тревогите, радостите и мъките, които са вълнували сърцето не само на отделния гражданин, но и на грамадното мнозинство, можем да заключим, каква е била византийската публика на хиподрума. Всички зрители от една и съща партия, са седели на една и съща страна в хиподрума, облечени в едни и същи дрехи и са следели с

наведено напред тяло, задъхани, увлечени между страха, надеждата и колебанията в надбягванията. Интензивността на всяко чувство се засилвала с увеличаване броя на тези, които го споделяли. Всеки отделен човек изпитвал интерес, страст, надежда, разочарование, а тълпата общо е чувствала бяс, унес, необикновено отчаяние.

Страстите са се разпалвали най-вече от това, че срещу себе си от другата страна на хиподрума всеки е виждал противната партия. На страха на едните е отговаряла надеждата на другите, на неуспеха — тържеството, а всяко разочарование е било засилено от обидите. В такива моменти тълпата не се е въздържала, и от едната до другата страна на цирка са се сипели предизвикателства, дразнели са се с поглед, подигравки, а най-разпалените са се изправяли върху стъпалата на театъра, бясно размахвали ръце и своите дълги веещи се ръкави. С течение на времето, тъй като се виждали често, членовете на противните партии започнали да се ненавиждат, започнали да мислят само за кървави борби, за пожари, за гражданска война. Става ли ясно сега, защо византийците с техните партии и надбягвания с колесници не съжеляваха за борбите с гладиаторите и на дивите животни, и за морските сражения в изкуствените морета? Кръвта, която някога се е проливала на арената, сега потичала по време на антрактите и след свършване на игрите. Сега вече самият зрител, достигнал крайния предел на своя гняв, изтегляше често късия, скрит под мантията меч, хвърляше се към стъпалата, където стоеше противната партия, поемайки върху себе си службата на гладиатор, ставаше изведнъж актьор в една кървава трагедия. Напразно гвардията на императора се е намесвала, за да разделя с меч в ръка, с камшици и тояги борещите се. Под ударите на войниците страстите на зелените и сините се разпалвали още повече. Коя гладиаторска борба в най-хубавите дни на Рим би могла да се сравни със страшното размирие през царуването на Юстиниан, когато 40 000 трупа покрили стъпалата на амфитеатъра и арената на цирка? Истински лов на диви зверове! Обаче синият, който дебнел с кама между зъбите в някоя тясна улица минаването на някой зелен, изпитвал по-голяма наслада, отколкото, когато виждал да гонят в цирка жирафи или антилопи.

Това са били истински сражения. Но имало и нещо друго — вечер често били виждани добри партизани от партията на венетите да

хвърлят във вълните на Босфора някой прасин, здраво вързан в чувал от кожа.

Такива са били удоволствията, които тия партии са имали за цел да дават на византийския народ. Става ясно, че тия партии са били истински съдружия, конни клубове. Те са били четири, само че белите винаги вървели заедно със сините или венетите, а червените били само секция от зелените или прасините. Тия клубове били признати от държавата и затова всяко сдружение си имало председатели, достойници, чиновници, съкровища, конюшни, конезаводи, коне, колесници, мечкари и акробати, които през време на почивките забавлявали публиката. Всъщност партиите са били нещо като импресарио за всички удоволствия на народа. Всяка партия се състояла от три съвсем отделни части: 1) членове на клуба, записани на един регистър, които годишно плащали членски вноски и участвали в избора на достойници; 2) жокеи, които често били вземани за самата партия; 3) масата от византийски граждани, които, без да бъдат записани и без да плащат членски внос, без да се ползват от каквито и да било привилегии, все пак взимали страна към тази или онази група и се нареждали в хиподрума на определени места^[1].

По подобие на Константинопол и големите градове на империята са имали зелени и сини клубове, които кореспондирали с клубовете от столицата, давали са като тях представления по местните хиподруми и въставали веднага, след като разбирали, че техните събратья от Константинопол са грабнали оръжията. От единия до другия край на империята е имало нещо като венетско или прасинско франкмасонство, което насочвало всичките си усилия към една и съща цел. Оня император, който в Константинопол се обявявал за венетски, бивал веднага обожаван от сините и ненавиждан от зелените в Александрия, Антиохия, Никея, Тесалоник. Един исаврийски благородник смазал жестоко в град Тарс някакъв бунт на сините. Техните колеги от Константинопол поискали главата му от Юстиниан. Те не могли да я получат, защото го издебнали на излизане от двореца и го убили на място. Когато императорът успявал с крути мерки да потуши в столицата сблъскванията на партиите, „ужасът се разпространявал по всички градове на византийската империя“.

Могъществото на партиите било така силно само защото търпимостта на императорите им давала възможността да се

организируют в истински милиции. Те завладявали градската стража и това им позволявало да вършат безнаказано безредия. Енергичната съпротива, която те били способни да окажат в случай на бунт на обучените войници или на ветераните готи от императорската армия, не би могла да бъде обяснена, ако не допуснем, че тия *немирници* са разполагали и с нападателни, и с отбранителни оръжия. Подобно на нашите национални гвардейци в известни епохи и тях често са ги викали за почетна стража. Те са ескортирали императора при церемонии в града и когато е отивал на поклонение в светите църкви. Те образували шпалир при процесите, когато монархът, заобиколен от придворните, от патриарха и епископите, сред факлоносци и хор от църковни песни отивал в „Св. София“ или в църквата на „Светите апостоли“, където става коронацията на византийските императори. Изглежда, че тези войници-граждани са имали твърде лош външен вид, защото павийският епископ, итало-германецът Луитпранд, войнствен, както цялото варварско духовенство от онова време, който бил посланик във Византия към средата на X в., не намира достатъчно думи, за да подиграе тази жалка милиция. Той обрисова тези стражи, образували шпалир, въоръжени с жалки малки копия, със строшени щитове, облечени в скъсани туники и „като връх на поуката“ — боси.

В края на краищата императорите успели да подчинят тези развилнели тълпи и ги превърнали в нещо като съвсем безобидна парадна милиция. Всеки път, когато императорът излизал между народа, отделения от зелени и сини, наредени по неговия път, били натоварени да го акламират и да му четат хвалебствени стихове. Когато императорът се женил, партизаните били натоварени да съставят сватбени песни и на третия ден след сватбата техни процесии придружавали императрицата, обкръжена от сенатори, евнуси, придворни дами и носачи на парфюми, до традиционната баня, която тя трябвало да вземе в Магнаурския дворец. Когато се раждал порфиrogenет, членовете на партиите бивали поканени да го кръстят и да съобщят името му в града. На деветия ден след раждането те били длъжни да дадат на императрицата едно особено питие, наречено лохозема (вино на родилката). В оня особен царски двор на Византия церемониалът предписвал на господаря да се забавлява в определени дни. Тогава канели в двореца делегати на партиите и те придружавали със своите песни и тамбурини готските танци, в които участвували

гиганти, облечени във варварски костюми, със страшни маски, които говорели на неразбираем език и по този начин представлявали войниците на Аларих. Понякога в присъствието на императора и на цялата му свита те започвали да играят съвсем сериозни, почти религиозни танци, на които жени не присъствували. Всеки от танцьорите бил облечен в специална дреха, подобна на оная, която по-късно обличали венецианците, и в къси панталони, носени от французите през XIV в. В ръка те държали бастун с полумесец на върха.

Тези сдружения имали сложна организация, защото е трябвало да изпълняват много задължения: да поддържат добрия ред в града, да организират народните забави, да оживяват и разхубавяват двореца на царя. Начело на всяка партия или дем стояли демократът и демархът. Много скоро се стигнало дотам, че демократът е можел да бъде назначаван само от императора. Последният дори се стараел да дава тази длъжност на някой от своите командувачи пълководци от императорската гвардия или пък на някой адмирал, който е можел да гарантира за послушанието на подчинените. Но истинският водач на партията, избраният, обичан и популярен шеф, който вдъхвал доверие, а не страх, е бил демархът. Понякога той заплащал с главата си злосторствата, извършени от неговата група. Един от тях бил изгорен жив по време на император Фока. Под заповедите на тези високи достойности били поставени офицери, командири и инспектори на военни постове. Всяка партия си имала и нотариуси, които редактирали различните книжа и водели сметките; хартуларии, които пазели архивите; мандатъори, които носели заповедите на демарха; титулувани поети, които съчинявали стихове в чест на монарха; мелисти, които пишели музика за тези стихове; диригенти, които ръководели хорове; органисти за музикален съпровод на хоровете; художници и скулптори, които претворявали образите на императора и на императрицата и лавровите корони на главите им за украса на хиподрума. Имало също така и чауси, които поддържали реда в цирка; специални чиновници, които надзиравали тегленето на билетите за получаване на онова място, което заемали колесниците преди почването на игрите; специални пазачи, които пускали колесниците, когато се давал знакът за начало на състезанието; надзиратели, които пазели венците и златните дрехи на жокеите, въобще цяла редица

чиновници в конюшните за поддържане на арената, за полиция при играта, като не броим танцьорите, палячовците, акробатите и пр. и пр. Но най-нужни са били преди всичко жокеите и конете. И едните, и другите заслужават да бъдат разгледани по-специално.

---

[1] Въпрос е дали партиите не са били повече. Успенски твърди, че те са били навярно военна и административна група, която произхождала от столичното гражданство. Тази хипотеза обяснява по-добре политическата роля, която партиите безспорно са играли и в същото време подчертава средствата, с които те са действали. ↑

II

Нашите дружества за надбягване имат за цел подобряването на конската порода. Нашите конни специалисти се стремят да изтъкнат от всички страни бързината, енергията, издръжливостта на всеки кон, определен да бъде бележит родоначалник и създател на раса победители. Изглежда, че във Византия не са имали тази грижа. Без съмнение средновековните гърци са търсели на Изток най-хубавите конски породи. Техните офицери са обикаляли арменските, българските и сирийските пазари. Египетските султани и багдадските халифи са изпращали на императора най-хубавите си коне с огнен поглед и със стоманени нозе. Но най-много похвали четем за лука на императорските конюшни и конезаводи. Богатите патриции и хипоманите императори полагали най-деликатни грижи за конете. В Рим конят на Калигула Инцитасос дори бил провъзгласен за консул. Хелиогабъл давал на конете си да ядат сухо грозде, а Комод — смокини и фъстъци. Този император носел върху царските си дрехи нарисуван образа на Волукрис — неговия любим кон, така както в наши дни любителите на коне носят на вратовръзката си игли с изображения на конска глава. В неговите конюшни от бял мрамор благородните животни били гиздени с бисерни огърлици, позлатявали копитата им като награда за техните победи или носели легени, пълни със златни монети. Когато искали да ги подготвят за предстоящо надбягване, ги тренирали под звуковете на тръби, при пеене на песни и при светлината, на факли. Дори и мъдрият император Адриан не е бил чужд на тази лудост. Когато неговият добър кон Бористен умираше, той заповядал да му издигнат великолепен паметник с похвален надпис, достоен за някой маратонски борец. Самата Древна Гърция е имала обичай да издига мавзолеи за великите победители при олимпийските игри. Византийската империя е следвала двойната римска и гръцка традиция в нейните най-необикновени проявления. Между най-прочутите любители се сочи името на един патриарх, оглавявал световната православна църква, велик първосвещеник на Изтока —

Теофилакт, човек от императорски род, който живял през X в. и който по отношение на разврат и скандален живот не е отстъпвал на римските папи от същата епоха — Йоан XI и Йоан XII. Този първосвещеник, забравяйки скромните традиции на своите предшественици, които са яздели на магарета в памет на слизането в Йерусалим на сина Давидов, е отглеждал повече от хиляда коня; конюшните му били истински дворци; в позлатените ясли не поставяли овес или сено, а жито, фъстъци, фурми, смокини и сухо грозде. Конете се появили и къпели в най-скъпи вина, парфюмирали ги с шафран и канела. Веднъж, когато той служел в олтара на „Св. София“ в присъствието на императора и целия царски двор, на патриарсите от Изток, на митрополити и епископи на духовенството и на голямо множество хора, дошли от всички околни градове, му съобщили, че неговата любима кобила родила. Веднага той побързал да ускори величествената и безкрайна литургия на православната църква, напуснал всички князе, първосвещеници и калугери и отишъл бързо в конюшната си. Един друг негов съвременник, император Михаил III, имал също така подобни ексцентрични постъпки. Той слизал сам на арената и карал колесници, облечен в дрехите на свой жокей. Веднъж прекъснали надбягването и му съобщили, че е получено зловещо известие: огньовете, запалени от планина на планина, като се започне от дъното на Азия и се стигне до вратите на Константинопол, съобщавали, че византийските армии са разбити при Ефрат. Той заповядал да изгасят досадните огньовете и продължил да се бори за спечелване на наградата. Народът одобрил неговите действия. Какво са значели разгромите по границата, когато човек можел да извоюва победа в цирка? И наистина, и патриархът, и императорът получили смърт, достойна за тях: единият умрял от падане от кон, а другият бил убит на хиподрума и за саван му послужило едно конско покривало.

Но колкото и голяма да е била страстта на византийците към конете, все пак те стояли на второ място в техните сърца. У нас наградата се дава на коня, жокеят само се насърчава и тия насърчения все пак той трябва да споделя с треньора. В Константинопол, напротив, са обожавали жокея, него са чествували, нему са давали наградите. Такава, висша служба като ездач на цирка, хеникус, не се получавала лесно. И между жокеите имало цяла йерархия със степени, с отличителни класове. Лично императорът е раздавал тази висока

длъжност и заповядвал на своите шамбелани да предават отличителните знаци на кандидата. Връчвали му диплома, подписана с червено императорско мастило, около кръста му опасвали пояс и слагали на главата му калпаче, бродирано със сребро. Императорските едикти давали на жокеите много привилегии. Освобождавали ги от известни данъци, от бой с камшик и от всички други телесни наказания. Както у нас живописиста запазва за поколенията хубавите форми на *Монарх*, на *Дъщерята на въздуха*, на *Гладиатора*, така и статуи, издигнати в хиподрума, са обезсмъртявали чертите на най-знаменитите ездачи. Увлечението стигнало дотам, че Теодосиевият кодекс забранил да се издигат по обществените площади статуи на жокеи до статуите на императорите. Статуите в хиподрума са имали по пиедесталите си надписи в стихове, в които византийските поети се надпреварвали да измислят различни ласкателства. Никога в наше време нито една бележита певица, нито една прочута актриса не е била галена от публиката така, както са били галени жокеите във Византия: Карноповци, Ураниусовци, Кариевци, Антилоновци, Олимпиивци, Епафродитовци. „Анхис е бил любовник на Венера, Ендимион — мил на Диана, а Порфириус — любимец на богинята Нике!“

Ето едно четиристишие, на което би завидял Бенсарат: „Когато природата най-после роди Порфириус, тя даде клетва, и със своите устни, които не знаят да лъжат, каза: Свършено е, не ще раждам повече; цялата грация, която притежавах, дадох я на Порфириус“.

Можеше ли поклонението на народа, и на императора да не забърка главите на тия хора? За да спечелят победата, която им давала такава голяма известност, те смятали, че всички средства са позволени. Те били готови да направят договор и с дявола. Мнозина били обвинени, че се занимават с магьосничество^[2]. Жокеят Иларион бил осъден на смърт, защото дал сина си на един заклинател на духове, „който щял да го научи на тайнственото изкуство, забранено от законите, да призовава в своя помощ лошите духове“. Всеки победен жокей, разбира се, имал естествената склонност да подозира щастливия съперник в магьосничество. Преди надбягването винаги са претърсвали състезателите, както през време на нашите средновековни турнири са претърсвали рицарите, за да видят дали не носят в себе си талисмани. Размирната група на цирковите жокеи поради подозрения от този род достигала понякога дори до смъртни борби с нож.

Нещастният конкурент чакал своя победител на ъгъла на някоя улица. Теодосиевият кодекс предвиждал наказание за това: „Всеки, който убие някой от своите съперници, дори и ако е убеден, че той се занимава с магьосничество, ще бъде наказан със смърт“.

По принцип жокеите били хора, които се бояли от Бога. Тяхната кариера на хиподрума е била така плодovitа откъм „корабокрушения“, както и живота на моряка. Хората от хиподрума са обичали дори да употребяват много думи от аргото на моряците. Те са били набожни като тях. След всяко надбягване отивали в най-близката църква, където ги призовавал не камбанният звън, но съгласно православния обичай — клепалото.

---

[2] И това било наследено от Древния Рим. Познати са *tabellae devotionis*, намерени в големи количества в Африка — тънки оловни плочици, покрити с кабалистични надписи, закачени на вратовете на конете, за да се осигури победата им и гибелта на конкурентите. ↑

III

Константинополският хиподром подобно на циркус максимум в Рим, подобно на всичките хиподруми от гръцко-римската древност се е състоял главно от голямо изравнено пространство, затворено от едната страна с права линия, а от другата с амфитеатър, като от двете страни е бил ограден също с прави линии. Върху амфитеатъра или върху двете странични линии се издигали стъпала, по които сядала тълпата. Точно срещу амфитеатъра се издигали постройки, ложи за висшите сановници, конюшни, отделения за колесниците и за впрягане. По оста на хиподрума е имало една дълга, тясна и доста висока тераса, която на двата си края завършвала с троен граничен знак. Тази граница се наричала спина, гръбнакът на хиподрума, и разделяла арената на два терена за надбягване — десен, по който колесниците преминавали на излизане, и ляв, по който препускали, след като обикаляли спината, връщайки се към точката на тръгването. Такова е било общото разположение на всички хиподруми. Нека прибавим, за да свършим с цялата тази геометрия, че Константинополският хиподром е бил дълъг около 300 м и широк около 60–80 м. Нека сега пристъпим към описание на различните части на големия паметник, който току-що скицирахме.

Константинополският хиподром е бил основан от император Септимий Север. Този монарх почти изцяло разрушил древния град на Византия, за да го накаже за някакъв бунт. После, поразен от изгодите на неговото местоположение, построен на две морета, между два континента, той се заел да го построи отново вече в много по-големи размери. Сто двадесет и четири години преди Константин Септимий Север създал Константинопол. Разбира се, през това време на панем ет цирцензес той е почнал от хиподрума. Императорът, сякаш за да накара византийците да забравят неговата жестокост, вложил в основаването на града толкова много великолепиe, че този хиподром, предназначен за един малък тракийски град, бил достоен за Константинопол, когато той станал наследник на Римската империя,

столица на цивилизования свят, Рим на Изтока. Може да се каже, че Септимий Север е започнал строежа във вечния град. Понеже не успял да намери голяма равнинна местност, за да построи там хиподрума, той създал специална почва. Там, където земята имала наклони, издигали стълбове с грамадни сводове и нощем под тях дълбочини се спускали студени води. Над тях, както висящите градини на Семирамида, хиподрумът простирал своята пясъчна площ дълга 370 метра, чудните амфитеатри с 30–40 стъпала и над неразрушимите сводове се издигали портиците и гранитните обелиски.

Постройките, издигнати на праволинейния край на хиподрума, обемали едновременно карцерите и императорската трибуна. Карцерите са представлявали нещо като ложи, където жокеите, изправени на своите колесници с камшици в уста, очаквали сигнала за старт, като с мъка удържали юздите на четирите си коня, от чиито уста излизала пяна. Тези ложи били затворени с прегради или с решетъчни врати, които един пазач отварял по даден сигнал и които били украсени със статуи или с кариатиди. Императорската трибуна пък била истински дворец, свързан с големия императорски палат, тъй като влизал в неговата ограда. Знае се, че големият императорски дворец се е състоял от много църкви и палати и в същото време е бил и крепост. Назъбените стени позволявали да се виждат отдалеч не само позлатените църкви, блестящите куполи на петнадесет-двадесет светилища, не само водоскоците с мраморни басейни, дърветата в парка и сладостните кътчета от храсти, но също така и масивните кули, в които варвари, облечени в златни ризници, стояли на стража с двустра брадва на рамо. Един монарх, който се е пазел, така много в своя дворец, не е могъл да отива без предохранителни мерки между народа, си, най-вече на хиподрума, където вълнението често се израздало в бунт. Затова императорът така преустроил трибуната си, че да може да присъствува на игрите, без да излиза от къщи. От своя златен *триклиниум* с мозаечен под и стени, покрити с икони и портрети на неговите прадеди, „ромейският автократ“ е отивал до своята трибуна, *katizma*, като е минавал през цяла редица затворени градини, вътрешни дворове, покрити с мрамор, галерии и извити стълби. Трибуната е била нещо като укрепление на големия дворец, издадена напред, издигната няколко етажа над арената. По този начин императорът се е намирал всред народа, но не е бил изложен на

неговото благоволение. Императорската ложа, построена върху високи колони, е стояла над народните вълнения и бури; откъм хиподрума е било невъзможно някой да се качи на нея. Предпазливият архитект не предвидил никакви стълби от тази страна. Когато разбунтуваният народ започвал да хвърля камъни, монархът се прибирал в голямата крепост и народната ярост се разбивала по назъбените стени и железните врати.

Трибуната се е състояла от *триклициум*, където императорът канил понякога на обяд своите близки достойници през време на антрактите, и от *кобикулум*, където далеч от чужди погледи, подпомаган само от евнусите, той се преобличал постоянно, както предписвал сложният византийски церемониал. На трибуната е била и същинската ложа, където той стоял на трон, както някога са стояли на своите столове римските консули и едили. Обграждали го изправени множество евнуси, едни с ветрило в ръка, други с позлатени мечове. Отдясно и отляво в други ложи стояли висшите достойници на империята. От тези ложи се слизало до една издадена тераса, която имала формата и носела името на гръцката буква п — *пи*. Там са стояли императорските гвардейци с полковите си знамена. Византийският автократор приемал в своята трибуна комплименти, коленопреклонения от своите сановници, въвеждани от главния церемониалмайстор според техния благороднически чин, а императрицата посрещала гости съвсем на друго място. Нейните приближени са били изключително жени, защото свенливостта на православните византийци не е позволявала среща между двата пола, които са създали такава галантна слава на дворците на Франциск I и на Луи XIV. По строгостта на своя етикет и церемониал дворът на константинополския император приличал на Версай, но Версай турски, Версай без жени. Императрицата е седяла върху златен трон, облечена в бродирани със злато дрехи, опънати, направени сякаш от метал, окичена с нещо подобно на църковно наметало, което напомняло патрахил. На главата си тя носела богато окичена със скъпоценни камъни, корона, с обици, които висели от двете страни на бузите ѝ, спускали се под гърдите и се съединявали под брадата, като обграждали ръцете, обкичени със злато и диаманти. Тя стояла неподвижна, мълчалива и безстрастна, украсена и отрупана със злато, приличаща на индустански идол и на византийска мадона. До нея

допускали, поне през време на церемониите, само жени, съпруги на висшите имперски чиновници. В този странен женски двор, нещо като християнски харем, евнусите са следили поведението на младите жени. Но в тази тържествена свенливост имало много лицемерие. Всъщност дяволът не загубил много от това, и когато византийските летописци са пожелавали да се отклонят от своята суха и досадна съдържаност, те ни загатват за интриги, които не стоят по-долу от разказите в „Декамерон“. Все пак този почти монашески церемониал е правел впечатление на простолюдието и принуждавал самата августа да се държи добре в обществото. Тази мярка не е била съвсем безполезна — много от императриците не са произхождали от висшето гръцко общество. Обикновено революциите са довеждали на трона ту някой селянин като Юстин I, ту някой груб центурион като Фока, ту коняр като Михаил I или Василий Велики, което от своя страна е поставяло и странни императрици начело на женската аристокрация във Византия. Жената на Юстин I е била като първата Екатерина в Русия — кръчмарка, а на Льв I — месарка. Жената на Юстиниан — Теодора е била актриса, а на Роман II — дъщеря на кръчмар. Понякога съюзните и брачните договори с чуждите народи са давали за съпруга на „господаря на света“ някоя хазарка със сплескан нос и дръпнати очи, някоя франка или българка, които влизали във вечния град, облечени в зле оцавени кожи, седнали в някоя тежка и примитивна кола. Но тези кръчмарки, актриси и варварки били завеждани в двореца, бивали обличани в свещени дрехи, на главите им поставяли диадеми, украсени с реликви и скъпоценни камъни, слагали ги да седнат на златния трон, запазен между съкровищата на великия Константин, обграждали ги с матрони и евнуси и ги задължавали да спазват строгия церемониал, пазен религиозно от сто поколения императрици. И по този начин създавали една *августа*, свещена жена, пред която се прекланяли челата на всички.

Според византийските схващания било позволено на жените да присъстват на игрите в хиподрома. Те се пристрастявали повече от мъжете към сините или към зелените. Императрица Теодора, жена на законодателя Юстиниан, в младежките си години е била актриса в цирка на баща си — мечкаря Акациус. Любовта и омразата зад театралните кулиси тя пренесла и в императорския двор — омразата ѝ към зелените стигала до жестокост. Макар че не са могли да откажат

това развлечение на императрицата, все пак необходимо е било тя да присъства нелегално на надбягванията. Матроните на византийския Рим при засилващото се ориенталско влияние не са имали свободата на западните римски матрони. Гинекеят на Стара Гърция е бил затворен от къщата на латинския *pater familias* и се приближавал повече по своята същност до азиатския харем. Между големия императорски дворец и трибуната имало една църква, чиито *катехумени* са гледали към хиподрума. Това е била църквата „Св. Стефан“, построена от император Константин. Галериите и прозорците на храма са служили на императрицата за ложи и по този начин църквата станала част от театъра^[3].

Ние вече видяхме привилегированите места, където са сядали сановниците на империята: императорът и императрицата, членовете на църковната йерархия, чиновниците и славянските, турските, българските, хазарските, арабските и персийските пълководци, които са съставлявали новогръцката аристокрация. Нека преминем сега към местата, които заемала онази космополитна тълпа, която все пак продължавала да се нарича „римски народ“. Понеже и той е обичал красотата, стъпалата, по които е сядал, са били от бял мрамор. През време на упадъка и разрушението на хиподрума грамадната каменна маса на тия стъпала се превърнала в кариера, от която отоманските архитекти си вземали мраморни блокове за построяване на сараи и джамии. Извитата част, полукръгът на хиподрума срещу императорската трибуна, се е наричала с твърде живописното име *потир*. От стъпалата се излизало на арената през специални коридори, но те завършвали накрая с решетъчни врати. Наистина не е могло да се позволява на такива впечатлителни и нервни зрители, като тия ориенталски южняци, да слизат свободно на арената. Един бесен партизанин на зелените е бил способен на всичко само за да попречи на някой син жокей да пристигне пръв. Отначало край тия изходи е имало широк канал, пълен с вода, нещо като малка река, течаща около хиподрума, която се наричала Еврипа и която според идеите на езическия Рим е била посветена на бог Океан. И наистина подобно на океана, тя напълно заобикаляла сухата земя. Тази река служела да предпазва зрителите от скоковете на дивите животни, които са били излагани понякога на арената, а също така да пази мястото за надбягване от нахлуването на тълпата; от време на време там се

показвали крокодили, хипопотами и тюлени. Когато империята обедняла и нямала възможност да докарва африкански лъвове и египетски земноводни, Еврипа изчезнала. Само името останало и то е служило за означаване на най-близката до стъпалата част от арената, там, където стояли с тояга в ръка *курсорите*, полицаи, които не позволявали на зрителите да нахлуват в арената. Над стъпалата имало обширен коридор, украсен с портики, под които били наредени много статуи. Там отивали преди играта любопитните византийци, за да се радват на общия вид на хиподрума или пък да гледат панорамата на столицата. Трябва да добавим, че цяла една точно определена част от хиподрума със своите стъпала, коридори, портики и статуи е принадлежала изключително на сините, а техните противници са сядали или се разхождали на противната страна.

Нека спрем поглед сега по средата на хиподрума, на *спината*, около която се надбягвали колесниците. На всеки край на тази платформа се е намирал граничен знак, съставен от три колони или от три съединени конуса; всеки един е образувал нещо като нос и за неговата обиколка е била нужна голяма сръчност от страна на жокея. Нещастия се случвали често и затова при един от тия гранични стълбове е имало мраморен басейн, чиято вода е спасявала не един изгубил съзнание или наранен от падане жокей. Най-близкият до императорската трибуна стълб се наричал мета на сините, другият е принадлежал на зелените. Всяка партия поставяла на своя граничен стълб оркестър, чиито оркестранти свирели на сребърни музикални инструменти и акомпанирали нейните песни и акламации.

В самия център на цирка, в средата на *спината*, се е издигал и се издига и днес един гранитен обелиск, донесен от Теодосий Велики от Горен Египет за украса на столицата. При основата на този обелиск са били издялани византийски барелефи. Едни са изобразявали императора, седнал на трон, присъстващ на игрите в хиподрума или раздаващ правосъдие; други обяснявали, подобно на рисунките, издялани на нашия Луксорски обелиск, по какъв начин големият гранитен стълб е бил донесен от пустинята, натоварен на византийски кораби и издигнат върху *спината*. На едно място били изобразени работници, които въртели голям винт за завиване на кабели, а на друго място — грамадна машина за издигане на тежести, която сякаш пъшкала под тежестта на паметника, който издигала от земята. Най-

много любопитството на византийците се изостряло от йероглифите, издялани върху гранита, от странните фигури на животни, богове и звездни знаци. Понеже били неспособни да ги разгадаят, те смятали, че това са кабалистични знаци и безсрамни магьосници четели леко по тях най-необикновени предсказания. На същия ред, по на юг от египетския обелиск, имало нещо като пирамида или зидан обелиск. Някога той е бил облепен с бронзови плочки с надпис, който съобщавал, че император Константин VII Багренородни построил това „чудо, равно на Родоския колос“. Надписите и плочките от позлатен бронз са изчезнали. Навярно франките от Четвъртия кръстоносен поход, приятелите на Дандоло и Вилардуен, основателите на Латинската империя, са ги взели, за да правят златни слитъци. Постройката е доста развалена и всички пътешественици предсказват скорошно събаряне, а според израза на един византиец от по-ново време, патриарх Константинос, „това е само гол и немощен скелет“.

Между двата обелиска се издига прочутата змиевидна колона, образувана от три змии, които сплитат заедно опашките си и след това отделят трите си глави, за да крепят един триножник. Днес вече не съществуват глави върху колоната, но горната част от тях според думите на Албер Дюмон се намирала запазена в музея „Св. Ирина“ в Истанбул. След работата, предприета за изчистването на бронзовия паметник (той е висок 5,55 м), имаше възможност да се провери един факт, по отношение на който древните писатели бяха оставили някои съмнения, а именно — че пред очите ни стои най-ценният исторически паметник от гръцката древност — знаменитият „Дракон“, който лакедемонецът Павзаний, гръцки главнокомандващ, посветил в делфийския храм на Аполон в памет на бележитата победа при Платея заедно с плячката от армията на Ксеркс. И досега се чете върху спиралата на тройната змия един древен надпис, който изрежда имената на тридесет и шестте гръцки народи, които са дали войници за голямото сражение — като се започне от малкия град Никени, който могъл да даде само 80 тежковъоръжени войници, и се стигне до могъщата Спарта, която, изпратила 40 000 воини. Гордият Павзаний заповядал да напишат името му на колоната, но с декрет Лакедемонският сенат заменил името му с имената на 36-те героични града. С течение на времето Византия наследила Делфи и славният трофей преминал от сянката на светилището, където Пития правила

своите предсказания, върху *спината* на хиподрума и драконът продължавал да крепи с тройната си глава триножника. Днес не съществуват нито триножникът, нито главите. Разрушенията са станали отдавна — византийското суеверие предшества франкското хищничество и отоманския фанатизъм. Очевидно този дракон е имал необикновена връзка с демоните, свалените богове и прокълнатите герои. Напразно този сътрапезник на питийския Аполон, този съвременник на Павзаний и Темистокъл, триумфирал при Платея, е бил в услуга във всяко едно отношение. Напразно през време на византийските тържества благодарение на една отлично измислена хидравлична система от тройните бронзови уста на паметника течало мляко и питие от мед и вода. Все пак хората продължавали да мислят, че в основата на този паметник има някаква дяволия. По време на император Теофил Константинополският патриарх, който смятал, че разбира от магия, намерил сигурно средство, за да спаси господаря си от трима страшни неприятели. В полунощ той отишъл на хиподрума с трима въоръжени с чукове хора и всеки ударил по веднъж една от главите на дракона. Патриархът произнесъл няколко кабалистични думи, ръцете на въоръжените хора се отпуснали, но само две от главите били строшени. Автократорът бил спасен само от двамата си неприятели! По-късно един друг суеверен акт в обратен смисъл станал причина да се поправи това разрушение. Един турски султан — Мохамед II, Мурад IV или Сюлейман Великолепни — не се знае кой точно, навярно случката се е повторила няколко пъти — не успял да съдържа своето религиозно усърдие при вида на този паметник на идолопоклонниците и с един удар строшил едната глава на змията. Историците разказват, че станало нещо странно. Тази бронзова змия, подобно на змията на Мойсей, имала способност да отстранява всички змии от Константинопол. Когато я разбили, змиите започнали да се появяват отново в града. След суеверниците се намесили и крадците, и те довели трофея от медическите войни до положението, в което го виждаме днес. Дори и до наши дни, разказва Византиос, турците страдат от манията, когато видят за първи път нещастната змия да хвърлят камъни по нея.

Хиподрумът на Източния християнски Рим е бил построен по подобие на *циркус максимум* и по подобие на всички хиподруми от древността под влиянието на известни езически идеи. Затова в него е

имало два обелиска, посветени единият на луната, другият на слънцето. Във Византия, както и в Рим, е имало *еврина*, посветена първоначално на Нептун. До IX в. върху спината е имало паметник на *Дофините*, а също така са били изобразени и *яйцата на Диоскурите*, които напомняли за Кастор и Полукс, богове на гимнастиците и спортистите. Тези паметници паднали не поради анатемите на гръцката църква, а при едно земетресение. Никой не се загрижил да ги вдигне. Съществуването на този езически символизъм е предизвикало много повече проклетия срещу театрите и цирковете, произнесени от църковните отци, отколкото лекомислието на цирковите игри.

---

[3] В киевската църква „Св. София“ има много интересни фрески от XI в., на които се вижда живият образ на византийския хиподром. Изобразени са карцерите, императорът в ложата, императрицата на трибуната, надбягванията и разнообразните игри, които са забавлявали народа. ↑

IV

Хиподрумът е бил истинско огнище на обществения живот, така както той е съществувал във Византийската империя. Там са се случили най-големите събития от византийската история. Там, при едно надбягване, Юстиниан почувствал, че се вдига буря над него, която е можела да събори трона и династията му, ако не е бил куражът на онази актриса, която той направил императрица. Тя го спряла в момента, когато той вече стъпвал на кораба, за да замине далеч от столицата си, и с жест на театрална царица му напомнила, че „най-хубавият гроб за един император е неговият трон“. Там, при приближаването на центуриона Фока, негов убиец и наследник, Маврикий е разбрал, че народът се изплъзва от влиянието му; там той чул, как се хвърлят в лицето му обидни епитети, как го наричат еретик и марцианит и чул, че заплашват със смърт неговите приятели. Там на пленения от бунтовниците Юстиниан II били отрязани ушите и носът и там по-късно, след победоносното завръщане в столицата от заточение, той стъпкал с пурпурните си обувки, преди да ги изпрати на смърт, главите на своите победени неприятели, докато непостоянният народ пеел: „Ти ще стъпчеш змиите и ламите!“. Оттам Михаил Калфата, след като се осмелил да изпрати на заточение своята осиновителка и благодетелка майка, тази, която го прибрала като последен бедняк от работилниците на Златния рог, за да го направи император, е бил нападнат със стрели и камъни в своята императорска трибуна. Там най-после друг един тиран, Андроник Комнин, е бил развеждан тържествено върху една крастава камила с лице, обърнато към опашката, докато роднини на неговите жертви късали с нокти месата му. Той бил обесен между две колони на цирка с главата надолу, с извадени очи, а през това време шепнел разтреперан молитви за опрощение на греховете си. Коремът му бил разпран с месарски нож. Наистина, хиподрумът напомнял на народа за много победи, нанесени над императорската власт, но той също така запазвал спомени и за страшни отмъщения. Една от вратите се наричала некра — врата на

мъртвите. След голямата победа на Юстиниан над разбунтувалите се партизани, когато варварите войници на Мундус и Велизарий започнали да колят народа върху стъпалата, 25 000 трупа, за които не се намерили гробове, са били погребани под тази врата!

За византийците от VI и X в. хиподрумът е бил убежище на последните им свободи, мястото, където те можели да упражняват последните си права. Те не са имали вече право да избират нито консули, нито трибуни, нито цензори, но поне са могли да гласуват за ония жокеи, чиято победа им е била присърце. В хиподрума те наистина са се радвали на свободата на мисълта поне по отношение на цвета на жокейските дрехи. Там те са имали правото да се събират, правото да акламират, да хулят, да ругаят, с една дума, имали са циркова свобода. Тази свобода заменила всички свободи в Гърция и в Рим. Никой монарх не бил толкова глупав да отнеме тия неотменими права на римския народ. В противен случай императорската власт е рискувала да бъде свалена от хиподрума. От друга страна, вземали се мерки, за да се предотвратят всички злоупотреби. Какво са нашите модерни митинги в сравнение с това страшно събрание на византийския народ? Там са се събирали 100 000 души, които се опиянявали от гордост пред своята многочисленост, страстите им се възбуждали от надбягванията и най-малкият инцидент е могъл да предизвика народа към изстъпления. Заради една жокейска свада всеки момент е можело да избухне революция. От всичко това произлизат особените грижи, които полагал императорът за всичко, което се отнасяло до хиподрума. Оттам идва и правото, което той си запазил, да назначава водачи на партиите на това грамадно множество, тъй както и при някои европейски конституционни монархии кралят си запазва правото да назначава председатели и подпредседатели на Народното събрание. Оттам произлизира и неговата привилегия да свиква сам конските събрания, както и нашите конституционни монарси имат правото да свикват сами своите парламенти. На бойното поле императорът е бивал винаги заобиколен от чужди наемници, а в укрепения дворец — от куртизани, шамбелани и гвардейци. Но в хиподрума той наистина се е намира лице в лице с народа, който понякога с викове искал намаление на цените на виното и сланината, друг път е диктувал как да бъде кръстен новороденият му син, трети път със страшни викове му е съобщавал за безразборните събирания

на данъци от страна на „крадеца управител“. На хиподрума народът, наследник на стария римски народ, се явявал пред узурпатора на своите права в страшната си многочислена сила, с живата си и променлива южна страст, страшна в радостта и в яростта.

Религията е оставила отпечатък във всички прояви на византийския живот. Затова и хиподрумът не се смятал за неверническо място. Патриарсите, игумените и епископите от VI и X в. се отказали от страшните анатемни на църковните отци от IV в. Византийското православие дори осветявало хиподрумските тържества също така, както елинският политеизъм вдъхновявал олимпийските игри, които се превърнали в религиозни тържества. При започване на игрите императорът се изправял на трибуната и, хващайки с дясната си ръка единия край на своята императорска мантия, правел кръстен знак над народа, благославяйки най-напред стъпалата отдясно, после отляво и най-послед тези от полукръга. Патриархът и духовенството са имали лични места на хиподрума, подобно на весталките в циркус максимус. Църковните певци от „Св. София“ и от църквата „Св. Апостоли“ смесвали гласовете си с гласовете на партийните певци и със звуците на техните сребърни инструменти. Химните, които се носели над хиподрума, са били църковни песни, с които византийците намирали начин да възхвалят едновременно Св. Троица и Св. Богородица, добродетелите на своя господар и ловкостта на любимите си жокеи.

Радостите при конните надбягвания се смесвали, без да губят нещо от своето величие, с най-големите национални тържества. Между два триумфа на жокеи се тържествувало и заради победите над неприятеля. На хиподрума именно е бил отведен от победителя пълководец при краката на щастливия Юстиниан вандалският крал Генимер, след като последният загубил държавата си и след писмото, което написал на Велизарий, за да му иска къшей хляб, китара, за да възпява нещастията си и гъба, за да изтрива сълзите си. При вида на този величествен народ, на тия паметници, на това императорско величие принцът-философ казал знаменитите думи: *Vanitas vanitatum et omnia vanitas!* Също така в хиподрума през X в. е била отпразнувана победата над сарацините. По голямата арена и в присъствие на целия народ, нареден по стъпалата, е дефилирал безкрайният кортеж от пленени емири, колесници, натоварени с плячка, знамена, конски опашки с полумесец на върха и военни машини, отнети от неприятеля.

При даден сигнал пленниците са били длъжни да паднат по очи върху пясъка, а византийските войници хвърлили в праха мюсюлманските знамена и императорът тъпкал с пурпурните си, украсени със златни орли обувки, бръснатите глави на пленените емири. През това време откъм стъпалата на партиите, под звуците на сребърните инструменти се пеели победни песни и се викало осанна: „Слава на Бога, който победи неверниците! Слава на Бога, който разруши арабските градове! Слава на Бога, който смаза хулителите на Богородица, майката на Христа!“. Но все пак неумолимата жестокост не е била много в характера на византийците. Те се отнасяли човешки към тия, които унижавали. След като унижил ислямството в лицето на пленниците, императорът им разрешил да седнат и те по стъпалата и да наблюдават надбягванията. Сигурно християнските римляни на Изтока не биха хвърлили галския вожд Версингеторикс в Тулиянума, за да го предадат след шестгодишен затвор на брадвата на палача. Те не са имали студената жестокост на първия от цезарите, нито пък неговия гений.

На византийския хиподром е имало също така и съдилища, където постоянно се трупали защитници. При така наречения потир на цирка се е намирало мястото, където ставало изпълняването на смъртните присъди. На това място, което иначе било посветено изключително на радостта, палачът е удрял своя печат от нагорещено желязо върху тялото на осъдените, там той вадел очи, режел носове и уши и отсичал глави. Когато разприте на иконоборците принудили императорите да прибегнат до преследвания и мъчения на православните, патриарсите били развеждани под аплодисментите на тълпата върху магарета и били заставяни да държат опашките им вместо юзди, изложени на най-груби хули и подхвърлени на най-жестоки мъки поради култа им към иконите. Император Константин V Копроним е измислил нещо по-добро от това: за да осмее своите неприятели, монасите, или пък насила да ги накара да променят мнението си за брака, той ги принуждавал да се разхождат на процесии в цирка, облечени в своите раса и уловени под ръка с жени. Плебсът ги освирквал и обсипвал с хули. Той преследвал с еднаква страст и почитателите на иконите, както по-късно и иконоборците, когато след няколко години в същия хиподром православната реакция заповядала да жигосат костите на Константин V Копроним, извадени от ковчега. Религиозният фанатизъм извършвал също и своите аутодафета в този

храм на удоволствията. По време на Алексий Комнин един знаменит манихейски учен бил изгорен жив на хиподрума, защото имал неблагоприятното да спори по теологически въпроси с монарха и лошият вкус да не се остави да го убедят.

Между своите монарси Византия е имала императори, които се славили като съдии, т.е. такива, които обичали да раздават правосъдие по турски образец. Един от тях съчинявал църковни песни като добрия крал Роберт, но в същото време пращал на оня свят хората според системата на Луи XI. Автократорът Теофил един ден представил на своите поданици сред тържествата на хиподрума една съвсем необикновена и много трагична комедия. Един висш дворцов чиновник откраднал от една вдовица кораб с целия му товар. Жената дала няколко заявления до съда. Ловкият мошеник ги спирал винаги. Най-после тя се обърнала към актьорите, натоварени да развличат публиката по време на почивките в цирка. Последните се сетили да направят един малък кораб и след като се изправили пред императорската трибуна, започнали следния диалог: „Хайде, глътни този кораб! — Невъзможно! — Невъзможно ли? Че как така? Дворцовият чиновник е глътнал един голям кораб с целия му товар, а пък ти не можеш да глътнеш тази орехова черупка?“. Императорът се заинтересувал и проучил извършената неправда и още веднага, в присъствието на изплашеното население престъпникът бил поставен върху една клада на хиподрума, облечен в тържествен костюм на висш чиновник, и изгорен жив.

За щастие циркът е давал и други забави на народа. Когато хората се разхождали под горните портики на хиподрума, пред очите им се откривала великолепна панорама. На юг се простирало морето, Босфора, хиляди надути платна — търговските кораби на всички народи, корабите на Италия, Сирия, Египет, носещи съкровища и ценни стоки от целия свят, леките ладии на далматинци и хървати, които слизали откъм Днепър, въпреки водопадите, въпреки стрелите на печенегите, за да разменят кожи за византийски платове. Тия варвари хвърляли скрито изпитателни погледи към високите кули и могъщите укрепления на града, защото мнозина идвали като търговци с намерението да се върнат като завоеватели. Пред зрителите се откривали кипариси, смокинови дървета, далечни планини, елегантни замъци откъм азиатския бряг. Морските вълни блестели под слънцето,

небето било тъй чисто, че според думите на един пътешественик от хиподрума се виждали не само корабите, но и делфините, които играели по повърхността на водата. Не север се издигали сребърните покриви и позлатените куполи, големите дървета и бронзовите врати на големия палат, обширният площад Августеон, целият изпълнен със статуи, сред които се издигал един паметник на Юстиниан на кон, с корона на глава и със земното кълбо в ръка, спрял внезапно коня си и протегнал ръка към изток, сякаш за да отблъсне варварските орди отвъд Ефрат. Виждала се чудната църква „Св. София“ с нейния блестящ от злато купол, издигнат над куполите от позлатен бронз на другите църкви. Над него на страшна височина се издигал Византийският кръст. После погледът се отправял към величествената столица, наследница на Гръцкия и Римския свят, метрополия на търговията и на европейската, и на азиатската цивилизация, единственият уреден град на двата континента. Разбира се, градът се е загрозявал до известна степен от многото колиби в простолюдните квартали. Но от хиподрума погледът е потъвал в големите, обкръжени с портики пътища, и се заслепявал от отраженията на стотици куполи, учудвайки се от гледката на триумфалните арки, на бронзовите колони, между които се виели спирално процесиите на римските легионери, на пленените варвари, на жертвоприносителите, подкарали пред себе си стада волове. Нищо не е останало днес от този великолепен Константинопол от V и X в., от тия дворци, храмове и обелиски. Пожарите, революциите и земетресенията са разрушили всичко и са го превърнали в прах.

Върху *спината* на хиподрума, под портиците, по терасата, навред е имало статуи. В Константинопол било събрано всичко рядко и ценно, което са притежавали Гърция на Фидий и на Перикъл — Атина, азиатска Гърция — Кизикус, Хиос, Икониум, Гърция на Хиерон и Денис — Сиракуза, Гърция на Птолемиите — Александрия. Дори и Рим е бил лишен от много работи в полза на любимия Константинопол. Стареещият Рим видял как неговият накит преминава у младия Босфорски Рим, бляскава импровизация на завоевателя. Той върнал на възкресена Гърция това, което Мумиус и Верес отнели някога от западащия елински свят. Без никакво смущение отнели от езическите храмове, от християнските църкви, от провинциалните площади всичко, което им доставяло радост и задоволявало гордостта

им — статуи, почитани от древността, заобиколени със славни спомени и чудни легенди. Там е имало стотици статуи, гении и покровители, души на Градове, затворени в бронз, хвърлени върху терасата и употребени като живи за украса на този голям и безразличен град. Там е имало статуи на божества, на които някога, когато са били под сянката на своите светилища, цели провинции са отивали да се покланят; които са правели чудеса и са виждали жертвоприношенията на цели народи да се трупат в краката им и жреците да ги обвиват в облаци тамян; които са били опръскани с кръвта на човешки жертви или на млади лаконийци, бити с камшик пред олтара, и които са хвърляли гръм срещу галите. Те стояли на терасата, наредени като обикновени статуи, и безразличната тълпа съвсем не се досещала, че минава, покрай богове!

Много от тия паметници имат цели одисеи. Над императорската трибуна се издигали четири коня от позлатен бронз. По каприз на един автократ те били занесени от Хиос в Константинопол, след Четвъртия кръстоносен поход ги изпратили във Венеция, след победите на Бонапарт ги пренесли върху малката триумфална арка в Париж, а френското нещастие през 1814 г. станало причина те де бъдат върнати в отечеството на Дандоло. Върху една колона, сред басейн, се намирала, една статуя на императрица Ирина. На друго място — на император Август, донесена от Рим, на Диоклециан, конни статуи на Грациан, на Валентиан, на Теодосий, с една дума — цяла галерия от монарси. Наред с вълчицата, която кърмела Ромул и Рем, магарето, което предсказало на Август победата при Акциум, — цялата история на Рим е била там, написана с мраморни и бронзови шедьоври. Народът е използвал терасата и за да приковава своите неприятели на позорния стълб. Едно безформено чудовище, което гълтало хора и раждало животни, представяло на всеки гражданин на Византия тиранина Юстиниан II. Библейският и Омировият Олимп са били еднакво представени в този музей на човешкия род: до Херкулес и Елена стояли Адам и Ева. Там е имало статуи, поставени „за смях“, — статуи на джуджета, на гърбавия Фирмилианос. Други статуи вдъхвали на народа истински ужас. На гърдите на един евнух се четял следният заплашителен надпис: „Този, който промени мястото ми, ще бъде задушен!“. Една статуя на Фидали имала същото значение, както и бог Терм за новия Рим. Един император се решил да я премести, но имало

силно земетресение и страшните вълнения могли да бъдат спрени само благодарение молитвите на Св. Сава. Близо до хиподрума на юг е имало един голям бронзов бик, който веднъж в годината ревял, и всеки път в такива случаи градът бивал сполетяван от нещастие. Големият философ и чудотворец Аполониус Тиански^[4], магьосникът на гръцко-латинската древност, минал оттам. Върху една от вратите на хиподрума той поставил омагьосан бронзов орел със змия между ноктите — по тоя начин били отстранени влечугите, които по-рано изобилствували в града. Върху една врата той написал „всички истории на последните дни“. Една друга статуя, поставена недалеч оттам, имала печално изражение и главата ѝ била облепена с ръцете. След като прочел някакъв тайнствен надпис, издълбан на нейния пиедестал, философът Асклепиодор изведнъж се почувствал дълбоко изтощен. Императорът Анастасий го попитал, какво значат тия букви: „Не, господарю, отговорил той, по-добре да не ви казвам, дори щях да бъда много по-щастлив, ако не знаех това, което зная“. Византийците се отличавали от съвременниците на Август по това, че не вярвали в неподвижността на своя Капитолий и в безсмъртието на империята. Всички знаели, че ще дойде време, когато императорът сред сълзи и ридания ще отиде сам в Йерусалим. Ако са искали да узнаят, кой варварин ще събори монархията, достатъчно е било да отвинтят копитото на един бронзов кон, изправен върху един от обществените площади.

Много от статуите на хиподрума са били колосални. Някаква статуя на Херкулес била с дебели пръсти, колкото мъжки кръст. Народът бил привлечан от магическите кули или от гигантските размери на паметниците, а любителите на изкуството се възхищавали от елегантните и деликатни шедьоври. Няколко малки списъци, които са стигнали до нас, показват, че в онова време е имало в Константинопол статуи, изработени от Лизип и Фидий. Трябва да види човек с каква истинска мъка ученият Никетас говори за една статуя на Елена, която приятелите на Вилардуен хвърлили в пещта. „Тя пленяваше всички погледи, нейното хубаво бронзово тяло беше с жива и трептяща плът. Челото ѝ беше обкръжено с диадема и хубавите ѝ коси падаха от златната корона и се вееха на вятъра, като стигаха чак до краката ѝ. Устните ѝ, полуотворени като венче на цвете, сякаш говореха, а пленителната ѝ усмивка очароваше душата на зрителя. Кой

ли би могъл да опише дълбоките ѝ очи, нейните вежди, грацията на това прелестно тяло?“ Същият оплаква и голямата статуя на Херкулес, „седнал печално, облегнат на коляното си, меланхоличен и мечтателен под лъвската си кожа. Той сякаш се бе превил под тежестта на съдбата и стоеше отчаян при спомена за толкова нещастия и трудности“. Уви, нашите прадеди, франките, взели тези хубави бронзове и направили от тях едри пари или, както се казвало по онова време, „черни монети“.

И така, хиподрумът е бил всичко за византийския народ. Там се провъзгласявали или сваляли императори, там се раздавало правосъдие и се екзекутирали престъпниците, там се празнували победите над варварите и над бунтовниците, оттам се възхищавали на чудесата на природата и на изкуството, там се отдавали на суеверие и на религия, на любовта към славата и красотата. Добродетелите и пороците на този още артистичен в упадъка си, още езически в християнството си, още горд в униженията си народ са намирили начин да се удовлетворяват. Хиподрумът не е бил само цирк, а и театър, единственият театър, търпян от гръцката църква той, е бил Капитолий и Авентински хълм, Пецил и Олимпийски стадиум, Римски форум и Атинско тържище. В Константинопол е имало три чудеса: Бог е имал своята Света София, императорът — своя златен триклиний, а народът — хиподрума.

Хиподрумът е бил първият паметник, издигнат във Византия. Той е съществувал преди Константинопол и го е преживял. Когато Септимий Север поискал да възстанови Византия, той направил най-напред хиподрума. Като се е ориентирал по него, Константин построил големия императорски палат, а Юстиниан издигнал църквата „Св. София“. Непоколебимата православна църква се съгласила столицата да се наклони леко към югоизток. И така хиподрумът е диктувал постройката на двореца, на църквите, на града, на всичко той наложил своята ориентировка. Оста на хиподрума, установена днес от разположението на двата обелиска, е била нещо като средоточие, около което се въртял византийският свят.

Два анекдота могат да ни покажат докъде е достигала страстта на византиеца към цирковите игри. Когато Юстиниан започнал своите огромни постройки, собственикът на една къща отказал да даде имота си за отчуждаване. Предложили му купища злато, той продължавал да отказва. Затворили го, но упорството му не се прекратило; престанали

да му дават храна, но той мълчаливо понесъл всичко. Тогава на дворцовия префект дошла една идея: императорът съобщил, че ще има надбягвания за народа. При тази новина бедният затворник изгубил целия си кураж. Той предпочел вместо къщата си да получи място в хиподрума и отстъпил къщата си на съвсем ниска цена. Друг един собственик не се оставил толкова да го молят. Той заявил, че е готов да отстъпи имота си само ако отстъпят на него и на наследниците му почетно място на хиподрума и ако при откриването на надбягванията му дадат същите почести като на автократор. Той бил обуцар. Юстиниан се съгласил усмихнато на тази просба само при условие че императорските почести ще му бъдат отдадени отзад. Ето защо много векове след това византийският народ подигравателно коленичел пред потомките на Юстиниановия обуцар, докато Автократорът от своята имперска ложа се забавлявал дотолкова, доколкото му позволявали законите на строгия церемониал.

---

[4] Аполониус е живял през първия век на нашата ера. Подобни анахронизми се срещат често в народните традиции. ↑

V

Когато приближавал денят за някое тържество на хиподрума, целият Константинопол се вълнувал. Партиите попълвали редовете си, преглеждали своя материал. Чужденците се стичали към столицата. В навечерието на великия ден императорски пратеник *песарарий* отивал на хиподрума и заповядвал „да спуснат *велума*“ над императорската трибуна — това е било начин за съобщаване, че ще има тържество. Щастливият пратеник бивал поздравяван с акламации от тълпата, която вече изпълвала цирка и се готвела да прекара там нощта, за да има по-хубаво място на другия ден. Целият персонал на хиподрума е на крак. Правели се изпитания дали преградите са достатъчно здрави, за да спират конете докато се даде сигналът, изваждали конете с позлатените хамути, преглеждали лекостта и здравината на колесниците. Подготвяли урните за теглене на жребий от страна на клиентите и определяли кому ще се падне честта да държи въжето, т.е. да стои по-близо до *спината*; подравнявали арената и я посипвали с жълт пясък, примесен с миришеци на кедър стърготини. На следния ден върху нея хвърляли цветя. Най-послед нощта преминавала и желаният ден настъпвал.

Целият Константинопол се събирал на хиподрума: планина от хора покривала от горе до долу стъпалата. Работилници, магазини, всичко се затваряло, никой не работел на този ден. И най-бедният занаятчия обличал бяла туника. Погледнете този народ: ще видите до каква степен смесването с чужда славянска, турска, татарска, арабска кръв е вече променило тази голяма космополитна столица и чистотата на първичния гръцки и римски тип. До столичаните е имало място и за провинциалистите. Славяно-гръцкият селянин от Тракия, смазан от тежка работа и от непоносими данъци, отивал да види как византиецът гълта потта на провинциалистите. Смелите родопски планинци, които плащали данък само когато им скимне, отивали там въоръжени; дръзките, с остри профили пирати от архипелага излагали там лукса, спечелен чрез ненаказуеми грабежи. На почетни места са стояли

посланиците на чуждите нации, като почнем от *мисидоминиците* на Карл Велики до пратениците на Харун-ал-Рашид. Търговците от чуждите страни, които имали търговски договори с империята и които са били „наравно с най-облагодетелствуваната нация“, се ползували също така с привилегии. Унгарците с широки калпаци и със златни звънчета на своите мантии; варягите от Русия, които към лукса на северните кожи примесвали лукса на южните копринени платове; токущо покръстените българи със своите обръснати по татарски глави, с дрехи от кожа и с масивни медни вериги около тялото; франки от Запада, които дошли от Рейн на Босфора, карайки своите кервани покрай Дунава, вьоръжени с копия в ръце; египетските, сирийските или сицилийските араби, облечени във веещи се от вятъра туники; хазари, хървати, арменци — всички ония варвари, които Старият Рим би завел да работят ангария за възстановяване на Капитолия, Византия е била принудена да посреща и да се отнася към тях като към лични гости. Най-близките до арената стъпала били заети от членовете на партиите, облечени в бели туники, бродирани с широки пурпурни ивици и опасани с ленти в съответен за партията цвят, в ръка с тояжка, на върха на която имало полумесец. Големият копринен *велум* плувал над това море от човешки глави, подухван от босфорския вятър или зефира откъм азиатския бряг. От двете страни на спината славяни надували музикални инструменти. Внезапно силно вълнение се надигало откъм императорската трибуна. Гвардейци с позлатени брони, със знамена и щандарти, с *лабари* и *викториоли* слизали при *пи* — *п*; зад галериите на „Св. Стефан“ се чувствувало присъствието на императрицата, ложите отдясно и отляво на трона се изпълвали с пълководци, сенатори и патриции. Императорът се явявал на трибуната със скиптър в ръка и с корона на главата, и с края на своята императорска мантия, която един евнух вдигал до ръката му, той благославял народа. Започвали аплодисменти, химни и песни от членовете на партиите. Очаквал се сигналът.

Ето, и той е даден. Веднага от подножието при императорската трибуна се отваряли четири врати, четири прегради се спускали и четири колесници, впрегнати в четири бързи коня, се спускали по арената. Отличавали се ясно зелените, сините, червените и белите дрехи на жокеите, изправени на предната част на своите колесници и наведени над конете. Жокеите подкарвали конете с жест и сигнал,

надпреварвали се, догонвали, се, а зад тях летели облаци прах, пясък и бризги от пяна. Сто хиляди гърди се задъхвали от вълнение и когато колесниците заобикаляли границата — опасния склон на спината, — настъпвало такова мълчание, че в огромната арена се чувал само конският галоп. Но скоро еквали викове и песни за насърчаване на ездачите и на любимите жокеи:

„О, Боже, запази императора, запази магистратите! — Запази нашите господари, запази нашите императрици, — запази техните порфирогенетни деца, запази управителя на града. — Запази Олимпиос, запази Анателон! — Всемогъщи кръсте, дай победата на венетите! — Божа майко, нека те бъдат победители, нека техният триумф изпълни с радост империята! — Направи така, че ние да танцуваме триумфален танц! — Наш покровител е Исус. — Победа за сините! — Когато тази партия е победителка, императорът начело на своята армия жъне победи, плодородието е изобилно в града на византийците. — Нека Бог дава винаги триумф и слава на сините! — Нека тържествува съдбата на автократора, на августата, нека тържествува съдбата на империята и на венетите!“.

Никога франкските кръстоносци не са се молели така горещо, за да им даде Бог сила да завладеят Христовия гроб, никога последователите на Мохамед не са пращали към небето по-горещи молитви, за да им помогне то да разпространят исляма, както византийците са се молели, за да имат успех на хиподрума.

Когато надбягването приключвало и победителят бивал провъзгласен, арената се изравнявала и надбягванията започвали отново до четири пъти. По този начин завършвала първата част от програмата. Настъпвал моментът на интермедиите: показвали се интересни животни, демонстрирали се упражнения. Един гръцки историк си спомня, че видял веднъж как един от тия гимнастици стигнал до върха на големия обелиск, но там му се завило свят и той паднал от такава височина, че умрял, докосвайки се до земята, където потънал дълбоко под пясъка. Тия смели артисти не жалели живота си.

Разказва се историята на една група акробати, която ходела от град на град, но преди да пристигне в Константинопол, половината от тях загинали по време на опасните игри. Един италиански авантюрист показвал в Константинопол някакво дресирано куче, което византийците смятали за магьосник. Наистина това чудно животно умеело да посочи сред събраните граждани най-големия скъперник, а също така най-щедрия и най-порочния; то нареждало поред медалите на императора, занасяло пръстените на техните господари и пр. През същото това време комедианти играели пантомими, клоуни гримасничели, ездачи прескачали по два или повече коня^[5].

След надбягването с колесници следвало надбягване пеш. Понякога, за да се направи играта по-интересна, бегачите слагали юзда в устата си, а други държали поводите и пляскали с камшици. Изглежда, че тези шеги се харесвали много на византийската публика, защото авторът на „*Книгата на церемониите*“ ги записал за голямо удоволствие на следващите поколения. Понякога самият народ е бил актьор в известни празници, в памет на старите латински веселби или на свещените игри, които са се извършвали при елевзинските мистерии. Водачите на партиите, участвували в борбите, се обсипвали с ругатни, с груби подигравки, въобще обземала ги карнавална разюзданост.

Разбира се, за да се подготви за продължението на надбягванията, което ставало винаги следобед, публиката трябвало и да обядва. Императорът се оттеглял заедно с висшите сановници в триклиниума, императрицата със своите дами — в един салон до църквата, а народът нареждал провизиите си — сушено месо, солена риба, варен боб, дини, портокали лимони, пъпеши — и целият този огромен кошер създавал невъобразим шум. Често монархът раздавал храна на народа. При подножието на спината били нареждани купища зарзават и плодове. Народът слизал по стъпалата, и разграбвал храната. След това пристигал, разтоварен на голяма кола, кораб, пълен със суха риба и стоката се раздавала на арената. Тази скромна гощавка далеч не напомняла баснословните угощения, които Цезар след победите си е давал на римския плебс, насядал край четиридесет хиляди маси с наредени по тях най-изтънчени ястия за народа господар, комуто било раздавано гръцко и сицилианско вино в изобилие. Византийците не са били лакоми и сладострастни като

римляните. Тяхната православна съдържаност хармонирала с бедността на новата империя. Техен идеал е бил не лакомника Вителиус, а патриархът Йоан, наречен Постника. Остатъците от скъпо месо, които някога се хвърляли в Тибър на другия ден след оргиите, устройвани от цезарите за народа, са могли да стигнат за разкошни гощавки на византийските трезви консуматори.

Пък и никой не отивал на хиподрума само за да яде, затова народът, след като приключвал набързо с обяда си, започвал да се ядосва, че много дълго се застояват на трапезата в императорския триклиний. Започвали да се пеят все по-непочтителни песни и настъпвало времето, когато императорът трябвало да даде знак за продължаване на надбягванията. Грубият Фока имал обичай да дразни народа господар с продължителния си престой на трапезата. Веднъж членовете на партиите започнали със следните, отначало почтителни подвиквания: „Стани о, имперско слънце, стани яви се!“. Последният съвсем не се трогнал от тази подкана. Тогава зелените изгубили търпение и започнали да викат: „Ето, ти пак отдаваш прекалена чест на пиенето и ето че погледът ти се размъти!“. Разяреният тиранин заповядал на гвардията си да стреля срещу народа и палачите започнали да режат глави, носове и уши, да вкарват непокорните в кожени чували и да ги хвърлят в морето. Разбира се, не след дълго същият народ имал утехата да види Фока, изгорен жив на бронзовия бик от победителя Хераклиус.

Такъв е бил хиподрумът във Византия. Ето кое бе заместило за средновековните гърци Есхил и Софокъл, смъртта на Аякс и жертвата на Ифигения. Ето кое е правило невъзможно съществуването по това време на каквато и да било драматична литература^[6]. Ако Теренций имаше възможност да се върне от Елисейските полета, той щеше да види, че новите римляни му обръщат гръб, за да гледат жокеите, както някога републиканските римляни са се наслаждавали от боя с мечки.

---

[5] Във византийския хиподрум дори виждаме едно далечно загатване за авиацията. През XII в. един сарацин се опитал да хвъркне над арената, но като се спуснал от кулата, паднал. „Хвърчащият сарацин“ се пребил за велика радост на православния народ. ↑

[6] Но все пак един писател от XII в. споменава, че на хиподрума се давали драматични представления, които изглежда са били много

сходни с френските мистерии. ↑

VI

Ние видяхме хиподрума по време на неговото величие. Той започва да запада заедно с империята. След X в. неговото великолепие отслабва и изчезва. Едва са се събирали коне, за да се извършат осемте надбягвания през деня. Когато някой от тях се разболявал, налагало се другите да бягат по два пъти. Жокеите пак били облечени в сребърни и златни дрехи, но вече износени от много поколения. Някога, по време на римските цезари, а също така по времето на Юстиниан, победителите били богато възнаграждавани, „давали са им не награди, а цели състояния“. През X в. жокеят победител получавал три златни монети — около 45 сегашни франка. Освен това слагали на главата му венец от позлатен бронз, който след церемонията се прибирал, за да служи за награда на следващите победители.

Все пак хиподрумът не загубил много от монументалното си величие. Византийската империя приличала на благородник от добър род, който прави икономии, но не може да се реши да уволни своите кочияши и да продаде мебелировката, останала от миналото му благополучие. Великолепието на хиподрума все пак е покривало настъпилата бедност при тържествата. През 1204 г. латинците завладяват Константинопол. Между тия военни поклонници, които разграбили този християнски град, е бил и бедният амиенски благородник Робер де Клари. Подобно на Вилардуен и той ни е оставил на френски език едно описание на тази бляскава и жалка експедиция. Неговият ръкопис, намерен в една библиотека на Северна Франция, бе публикуван от граф Риан. Непознат досега, той заема достойно място до шампанския маршал. Тези двама са първите, които са написали история на французите на френски език. Вилардуен, зает изцяло с похода, за който носи отговорност, описва само в общи черти, като дава честната си маршалска дума, че Константинопол е най-великолепният град, който някога е виждал. Робер де Клари е бил прост рицар и си е позволил удоволствието да разгледа подробно завладения град. Той обикалял Константинопол, разглеждал високите

победни колони, по чиито върхове ексцентрични монаси си построили жилища; събирал сведения за барелефите от невежите гърци, които неизменно му отговаряли, че това са знаци за онова, което ще се случи един ден. Накрая случайните му скитания го завели на хиподрума и той не може да сдържи своето възхищение при вида на толкова бронзови и мраморни шедеври на трибуните. „Множество кътчета, където благородниците, императорът и императрицата са седели по време на надбягванията“, а също така и „образите на мъже и жени на коне и волове, на камили и мечки, на лъвове и на много други животни, изработени от мед, така хубаво направени и така естествени, че едва ли има някой друг езически и християнски майстор, който би могъл да ги изработи така!“ Неговите събрата по оръжие след второто превземане на Константинопол съвсем не се спирани от подобни благородни възхищения. Те изгорили, разрушили, съборили и хвърлили в пещта множество статуи, направили монети от великолепната Елена, в която бил влюбен Никетас. Опозорен от нашествието и грабежите, хиподрумът престанал да бъде за гърците, дори след падането на Римската империя, арена за техните удоволствия и състезания. Изглежда, че те започнали да отбягват този паметник, който само им напомнял за гнусния триумф на еретиците и варварите.

Сто години преди превземането на Константинопол от османите, хиподрумът е бил вече в развалини: това се вижда от една литография от XIV в. На тази рисунка, неточна в подробностите, но твърде вярна в общото, ние виждаме, че още стоят изправени колоните на спината, също така и императорската трибуна, стъпалата на амфитеатъра и портиките са били вече отчасти разрушени; безформени развалини изпълвали арената и отвратителни малки къщи били изградени сред тия грандиозни остатъци. Все още живият и свободен Константинопол е чувствувал вече сянката на смъртта да се простира над него. Той се отказал от всичко онова, което го разхубавявало, радвало, пристрастявало, изоставил своята украса от статуи и триумфални колони, чувствувайки, че турците приближават, донесъл траур за самия себе си.

Още по-лошо станало през времето, когато френският пътешественик Ержил посетил столицата на Ориента през 1529 година. Отоманите владеели вече от 76 години. Тия страшни врагове

на изкуството, силните като Херкулес турци продължили свободно разрушителното дело. Под влияние на господарите си гърците, смазани от игото на цял век, се превърнали във варвари и започнали да забравят историята на прадедите си. Те дразнели любопитните, пътници с наивни обяснения за колоните и за бронзовите змии. Венецианците, богати и вандали като англичаните през 1826 г., купували съборените обелиски, за да украсяват своите църкви по Адриатика. Сантименталните археолози едва сдържали сълзите си. Те се наскърбявали не толкова от вида на разрушенията на хиподрума, колкото от това, че „развалините били обиждани“ — по земята били пръснати огромни колони, основите им хвърлени на една страна, а капителите на друга. Гражданите ги прерязвали по средата като дървени греди, правели плочи за постилане на бани и мраморни гранати за Сюлеймановата артилерия. Варварите преработвали по свой вкус древните капители и ги дълбаели, за да правят нощви! „Най-много ме измъчваше вида на един медал, който намерих. От едната страна бе изобразен Велизарий, празнуващ триумф на хиподрума над вандалския крал и Юстиниан, който посреща победителя; от другата страна бе даден образът на Велизарий с надпис: «Слава на ромеите!», чийто смисъл бе жестока ирония при вида на общата разруха.“

Днес на истанбулските площади се издигат два големи обелиска, които стоят там кой знае защо, издига се и един малък полуразрушен бронзов паметник. Почвата е безмилостно изравнена и човек се замисля за бронзовите Херкулесовци, за беломраморните Елени, чиито останки са може би заровени там. Това е всичко, което остава от големите борби на хиподрума, всичко, което остава от зелени и сини, от онова, което в продължение на шестстотин години е разпалвало до обезумяване страстите на най-голямото и най-цивилизованото общество през средните векове.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.